

ТИЖОРАТ БАНКЛАРИДА САМАРАДОРЛИК КЎРСАТКИЧЛАРИНИ БАҲОЛАШ: ХОРИЖИЙ ТАЖРИБА ВА ЎЗБЕКИСТОНДА ҚЎЛЛАШ

Акбаров Алишер Аъзамжонович

«LIIMAR AGRO GOODS TOMORQA XIZMATI KLASTERI» МЧЖ ДИРЕКТОРИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14752329>

Кириш

Тижорат банкларининг самарадорлигини баҳолаш — молиявий таҳлилнинг муҳим элементларидан бўлиб, бу молиявий ташкилотнинг қанчалик муваффақиятли ва барқарор ишлаётганини англатади. Молиявий бозорларнинг глобаллашуви ва рақамли технологияларнинг жадал ривожланиши шароитида самарали бошқарувнинг аҳамияти янада ортиб бормоқда. Шунинг учун банкларнинг самарадорлигини баҳолаш муҳим восита бўлиб, бу нафақат ички фойдаланувчилар (менежерлар, акциядорлар), балки ташқи фойдаланувчилар (инвесторлар, тартибга солувчи органлар ва мижозлар) учун ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Ушбу мақоланинг мақсади — хорижий тажрибани ўрганиб, тижорат банкларининг самарадорлигини баҳолашда қўлланилаётган усулларни таҳлил қилиш ва Ўзбекистондаги банклар фаолиятини янада яхшилаш учун бу усулларнинг қўлланиш имкониятларини кўрсатишдан иборат. Биз АҚШ, Буюк Британия, Германия ва Япония каби ривожланган давлатлардан самарали бўлган усулларни кўриб чиқамиз ва Ўзбекистондаги банклар учун уларни қандай мувофиқлаштириш мумкинлигини баён этамиз.

Тижорат банклари иқтисодиётда муҳим роль ўйнайди, улар нафақат хусусий ва корпоратив мижозларга молиявий хизматлар кўрсатиш, балки кичик ва ўрта бизнеснинг ривожига ёрдам бериш, кредитлар ва депозитлар билан ишлаш, шунингдек, тўлов тизимларини амалга оширишга ҳам ҳисса қўшади. Банкнинг самарадорлигини баҳолаш — бу молиявий ва номолиявий параметрларни ўз ичига олган комплекс жараён ҳисобланади.

Хорижий тажриба, банклар учун самарадорлик кўрсаткичларини баҳолашда қуйидаги омиллар муҳимлигини кўрсатмоқда:

- Рентабеллик (ROA, ROE) — банкнинг ўз активлари ва капиталига нисбатан қанчалик самарали даромад олишини кўрсатади.
- Ликвидлик — банкнинг қисқа муддатда ўз мажбуриятларини бажариш учун етарли маблағларга эга эканлигини кўрсатади.
- Активлар сифати — банкнинг кредит бериш ва бошқа активлар билан боғлиқ хавфларни баҳолаш.
- Самарадорлик коэффицентлари — уларга операцион самарадорлик, қамров коэффиценти ва айланиш коэффицентлари киради.

Ривожланган молиявий бозорларга эга давлатларда асосий таҳлил усуллари билан бири — молиявий коэффицентларни қўллаш, бунга қуйидаги коэффицентлар киради:

- Капитализация коэффиценти — банкнинг активларига нисбатан ўз капитали. Бу коэффицент банкнинг молиявий барқарорлигини ва хавфларга қарши курашиш қобилиятини баҳолаш учун муҳим.

•Ликвидлик коэффиценти — банкнинг қисқа муддатда ўз мажбуриятларини бажариш учун етарли маблағларга эга эканлигини кўрсатади. Масалан, жорий ликвидлик коэффиценти (Current Ratio) ва қамров коэффиценти (Coverage Ratio) банкнинг молиявий барқарорлигини баҳолаш учун қўлланилади.

•Активлар рентабеллиги (ROA) ва капитал рентабеллиги (ROE) — банкнинг ўз ресурсларидан қанчалик самарали фойдаланганини кўрсатади.

Бу коэффицентлар АҚШ ва Буюк Британия каби мамлакатларда мунтазам равишда банкларнинг ҳолатини баҳолаш ва молиявий муаммолардан ҳимоя қилиш учун ишлатилади.

Ривожланган мамлакатларда шунингдек стресс-тестлар банкларнинг самарадорлигини баҳолашда муҳим усулга айланган. Бу усул банкнинг тўсатдан учраши мумкин бўлган иқтисодий ва молиявий ҳолатларда, масалан, активлар қиймати кескин пасайганда ёки процент ставкалари ошганда, қандай ишлашини баҳолашга имкон беради.

АҚШ ва Европадаги марказий банклар катта молиявий ташкилотлар учун мунтазам стресс-тестлар ўтказишни амалга оширадилар. Бу орқали банкларнинг иқтисодий шокларга қарши қанчалик барқарор эканлиги баҳоланади.

Ҳозирги кунда, банкларни самарадорлигини баҳолашда номолиявий омиллар ҳам муҳим аҳамиятга эга. Масалан, экологик барқарорлик, ижтимоий масъулият ва инновацион фаолият каби омиллар. Германия ва Францияда бу усуллар кенг қўлланилади, бунга кўра банкларнинг ижтимоий ва экологик муаммоларга таъсири ҳам баҳоланади.

Рақамли технологиялар тижорат банкларининг самарадорлигини баҳолашда муҳим роль ўйнайди. Жанубий Корея ва Япония каби давлатларда рақамли технологиялар банкларнинг самарадорлик ва хавфларни баҳолаш усуллари янгилади. Ҳозирги кунда сунъий интеллект ва катта маълумотларни таҳлил қилиш (Big Data) банклар учун қарз хавфларини аниқ прогноз қилишга ёрдам беради.

Рақамли технологиялар, шу жумладан, сунъий интеллект ва катта маълумотлар таҳлили, банкларнинг самарадорлик ва барқарорлигини оширишга ёрдам беради.

Ўзбекистоннинг банк тизими глобаллашув ва рақамлилаштириш шарт-шароитларида ривожланишда давом этмоқда. Бу жараёнда хорижий тажрибалардан фойдаланиш мамлакатимизнинг банк тизимини мустақамлаш учун муҳимдир.

АҚШ, Буюк Британия ва Европа тажрибасидан келиб чиққан ҳолда Ўзбекистон банклари қуйидаги усулларни ўз фаолиятига жорий этиши мумкин:

•Мунтазам стресс-тестлаш ва хавфларни баҳолаш — иқтисодий ва сиёсий номаълумликларни ҳисобга олиш, бу молиявий барқарорликни оширишга ёрдам беради.

•Номолиявий омилларни инobatга олиш — ижтимоий, экологик ва технологик омилларни ҳам баҳолаш, бу банкларнинг халқаро бозордаги муҳитини яхшилашга ёрдам беради.

•Рақамлилаштириш орқали самарадорликни баҳолаш — катта маълумотларни таҳлил қилиш ва сунъий интеллектни қўллаш орқали баҳолаш, бу тезкор ва аниқ қарорлар қабул қилиш имкониятини яратади.

Хулоса

Тижорат банкларининг самарадорлигини баҳолаш — бу фақат молиявий кўрсаткичларни ҳисобга олишдан иборат эмас. Банкларнинг самарадорлигини баҳолашда рақамли технологиялар, ижтимоий ва экологик омиллар, шунингдек, банкнинг инновацион қобилияти ва унга таъсир этувчи иқтисодий ва сиёсий факторларни ҳам ҳисобга олиш муҳимдир.

Хорижий тажрибалар, айниқса, АҚШ, Британия, Германия ва Япония каби ривожланган давлатлардаги банклар фаолиятини баҳолаш усуллари Ўзбекистонда ҳам қўлланилиши мумкин. Бу тажрибалар Ўзбекистон банк тизимининг самарадорлигини оширишга, халқаро молиявий бозорлардаги рақобатга киришишга ва ички иқтисодиётни мустаҳкамлашга ёрдам беради.

Хорижий тажрибалардан фойдаланиш Ўзбекистон банкларининг глобал молиявий тизимдаги ўрнини мустаҳкамлашга ва миллий иқтисодиётнинг барқарор ривожланишини таъминлашга ёрдам беради. Шу билан бирга, банклар фаолиятини баҳолашда инновацион ва рақамли технологиялардан фойдаланиш Ўзбекистонда банк тизими барқарорлигини таъминлашнинг калити бўлади.

References:

1. Беляев, В. И. (2020). Финансовый анализ в банковской системе. Москва: Экономика.
2. Смит, Дж. (2019). Цифровизация и банки: новый взгляд на эффективность. Журнал банковских исследований, 45(3), 122-135.
3. Мельников, И. А., & Кузнецов, Д. Ю. (2021). Инновации в банковской отрасли: влияние цифровизации на эффективность финансовых организаций. Финансовые исследования, 28(2), 74-85.
4. Чернышев, И. В. (2020). Оценка ликвидности и рисков в коммерческих банках: новые подходы и методы. Банковские технологии, 16(1), 88-102.
5. Коновалова, О. В., & Иванова, Н. А. (2022). Цифровизация и её влияние на операционную эффективность банков: мировой опыт и российская практика. Вопросы экономики и финансов, 30(6), 59-75.
6. Kowalew, W. W. (2021). Osnows finansowego analizu: Jak ocenić efektywność komercyjnego banku. M.: Prospekt.
7. Gozman, D., & Davies, P. (2023). AI and Banking: A New Era in Financial Services. Journal of Financial Innovation, 12(2), 35-50.
8. OECD (2022). Financial Market Trends: Digital Transformation in the Banking Sector. Paris: OECD Publishing.
9. Баранов, А. И. (2022). Риски в банковской системе: современные вызовы и методы минимизации. Журнал финансов и экономики, 24(3), 112-126.
10. G20 (2021). Global Banking and the Digital Revolution: Challenges and Opportunities. G20 Report on Digital Finance, 2021.
11. Мартынов, А. А., & Лебедев, П. В. (2023). Сравнительный анализ эффективности банков: новые методы и технологии. Экономика и банки, 45(5), 100-114.